

חנה איילון, נחום בלס, יריב פניגר ויוסי שביט. **אי שוויון בחינוך: ממחקר למדיניות**. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל. 2019. 320 עמודים

אודרי אדירקח*

הספר אי שוויון בחינוך: ממחקר למדיניות הוא ספר חשוב לכל מי שעוסק בסוגיה של פערים חברתיים בחינוך. ספר זה הוא בעיתו, משתי סיבות. האחת היא שנושא אי-השוויון בחינוך נדחק בשנים האחרונות מהשיח הציבורי ולעיתים גם מזה המחקרי. הסיבה השנייה קשורה למגפת הקורונה ולהשפעותיה על פערים חברתיים בכל תחומי החיים, והחינוך בכללם. בהקשר זה הספר יכול להיות נקודת התחלה טובה למי שרוצה להיחשף למבחר סוגיות של פערים בחינוך וללמוד כיצד מדיניות חינוך יש בה כדי להשפיע על ההזדמנויות החינוכיות של קבוצות חברתיות שונות.

הספר מורכב מ-13 פרקים. כל אחד מהם, למעט הפרק הראשון והאחרון, ממוקד בהיבט חינוכי מסוים שרלוונטי למדיניות החינוך בישראל ובוחן את ההשלכות של מדיניות זו על אי-שוויון. הפרק הראשון מציג את הפרספקטיבה התאורטית הביקורתית המנחה את הספר, שלפיה מערכת החינוך אינה שוויונית מכיוון שהקבוצות החזקות יודעות לנצל טוב יותר מהקבוצות החלשות את ההזדמנויות המתאפשרות דרך מדיניות החינוך, ובדרך זו הן שומרות על סיכויי ההצלחה של ילדיהן במוסדות החינוך בפרט ובחברה בכלל. גישה זו עוברת כחוט השני לאורך הספר, ולצידה מתוארים מאמצים – שלעיתים גם צלחו – לצמצום פערים חברתיים וקידום קבוצות חלשות. שלושה פרקים עוסקים בהיבטים ארגוניים ומבניים של מערכת החינוך. הפרק השני עוסק בתהליכי הפרטה בחינוך הציבורי. אלה היו אמורים לאפשר התנהלות יעילה והתאמה של בתי הספר לצורכי התלמידים, אך בפועל הקבוצות החזקות יודעות לנצל את אפשרויות הבחירה והגיוון בבתי הספר כדי להעניק לילדיהן בתי ספר איכותיים, וכך גדלים הפערים החברתיים. הפרק השלישי בוחן את מגמות ההתפתחות של מדיניות ההסללה לאורך זמן ומתמקד בהבדלים בין החינוך המקצועי-טכנולוגי ובין החינוך העיוני, והוא מותיר את הקוראת עם מחשבות בנושא מבלי להכריע בבירור לגבי השלכות ההסללה על קבוצות חלשות. הפרק הרביעי עוסק בוויכוח המתמשך על מידת הצלחתה של האינטגרציה בצמצום הפערים החברתיים כפי שהם מתבטאים בהישגים בלימודים, בעמדות חברתיות ובדפוסי הקשרים החברתיים בין קבוצות. למרות העדויות לתרומה של האינטגרציה לצמצום הפער, נושא זה עדיין מאתגר מסיבות מתודולוגיות (כגון חוסר בנתונים עדכניים, מיעוט נתוני אורך, והתבססות על מחקרים שנשענים על שיטות סטטיסטיות מתקדמות פחות מאלה שקיימות כיום) ומכיוון שבפועל האינטגרציה אינה מתקיימת באופן מיטבי. בהקשר זה, נראה שהדיון באינטגרציה חברתית מחייב התייחסות למבנה הסקטוריאלי של מערכת החינוך, המשולב בסרגלציה גאוגרפית התורמת לקושי בביצוע אינטגרציה חברתית (אדירקח ואחרות, 2016).

* פרופ' אודרי אדירקח, החוג למדיניות ומנהל בחינוך, אוניברסיטת תל אביב

שני הפרקים הבאים עוסקים בהיבטים של הקצאת משאבים. הפרק החמישי פורסם תמונה רחבה ומקיפה על שיטות הקצאת המשאבים והמנגנונים הכלכליים הנוספים (כגון תשלומי הורים) הפועלים לטובת הקבוצות החזקות. הפרק השישי, שנכתב בשיתוף עם רעות שפיר, מתמקד בגודל הכיתה: לימוד בכיתות קטנות נתפס בעיני הציבור כ"פתרון פלא" לבעיות החינוך, אך המחברים מצביעים על חוסר עקביות בקשרים בין גודל כיתה להישגים לימודיים, קשרים חברתיים או עבודתם של מורים. הם טוענים כי כיתות קטנות כשלעצמן אינן מצדיקות את ההשקעה הכלכלית לצמצום הפער החברתי, כל עוד הדבר אינו מלווה בעבודה פדגוגית משמעותית. הנושא הזה נדון בשלושת הפרקים הבאים.

הפרק השביעי, שנכתב על ידי ערן תמיר, מתמקד באיכות ההוראה. המחבר מראה כי יש עדויות לכך שבארצות הברית התוכניות החלופיות להכשרת מורים תורמות לטיוב ההוראה ולשילובם של מורים איכותיים בבתי ספר מוחלשים, ומתריע על כך שבישראל יש אמנם תוכניות כאלה אבל אין כמעט מחקר בנושא. הפרק השמיני מתמקד בתהליכי אחריותיות בחינוך ודן בהשלכות החיוביות והשליליות של המבחנים הסטנדרטיים על הישגי תלמידים ועל תהליכי ההוראה והלמידה בבית הספר. גם בפרק זה מוצגים ממצאים מעורבים בנוגע למדיניות הסטנדרטים לקידום הקבוצות החלשות. הפרק התשיעי מבקש לבחון צמצום פערים חברתיים דרך מגוון פרקטיקות פדגוגיות המעצבות הזדמנויות לימודיות, כגון למידה שיתופית או פדגוגיה רגישה לתרבות, המשלבת בהוראה היבטים תרבותיים הקשורים בחיי היומיום של התלמידים. פרק זה מאתגר את העשייה היומיומית בבית הספר ומדגיש את הצורך ביישום ראוי של הפרקטיקות הקיימות בשדה החינוך. שני הפרקים הבאים עוסקים ב"קצוות" של שלבי החינוך: הגיל הרך וההשכלה הגבוהה. הפרק העשירי, שנכתב בשיתוף עם יצחק פרידמן, ג'וני גל ודנה וקנין, מתמקד בפערים בהתפתחות הקוגניטיבית של ילדים בגיל הרך שחיים בעוני. פרק זה חשוב במיוחד מכיוון שהוא מפנה את הזרקור אל עוני וחינוך – סוגיה שנעדרת מהמחקר והשיח החינוכי (ועדת אללוף, 2014). כמו כן, הפרק מדגיש את הצורך להתייחס לגיל הרך כאל שלב התפתחותי מכריע להבנת פערים חברתיים במערכת החינוך. לעומת נושא הגיל הרך, הפרק הבא שנכתב בשיתוף עם עודד מקדוסי, מרחיב את הדיון על אי-השוויון האנכי והאופקי במערכת ההשכלה הגבוהה. בעוד קבוצות חברתיות חלשות מצליחות כיום להשתלב בהשכלה הגבוהה, הפער החברתי ממשיך להתקיים באופנים אחרים, למשל בקושי של קבוצות אלו להתמיד בלימודים ולקבל תואר. הפרק השנים-עשר מתמקד כולו בפער המגדרי ומציג יתרון לנשים על פני גברים בשיעורי הלמידה ובהישגים לימודיים, אולם יתרון זה אינו מוביל בהכרח לתגמולים חברתיים ניכרים בשוק העבודה. לאור הפער החברתי המתמשך והיתרון של הקבוצות הדומיננטיות במערכת החינוך, המחברים טוענים כי נדרשת מדיניות נחושה שנותנת מענה לקבוצות חלשות, כפי שמוצע בפרק האחרון.

משנסקרו כל הפרקים, אפשר לומר שהספר חשוב עבור סטודנטיות וסטודנטים, מעצבות ומעצבי מדיניות ומי שעוסקים במחקר חינוכי. הספר פורש תמונה מקיפה על אי-שוויון במערכת החינוך בישראל: יש בו התייחסות לשלבי חינוך שונים (מהגיל הרך עד ההשכלה הגבוהה), לראיית מקרו (תקציבים) ומיקרו (פדגוגיה בכיתה) ולשינויים מבניים, ארגוניים ופדגוגיים. כל פרק כולל סקירה של המחקר בתחום, ובה פרישה של מחקרים בינלאומיים ודוגמאות מהעולם לצד העמקה במגמות הקיימות בישראל, ומתוך כך

מתקבל היבט השוואתי. בחלק מהפרקים מובאים נתונים סטטיסטיים שהצגתם הוויזואלית ידידותית לקוראים. שילוב זה מאפשר לקבל תמונה מקיפה על היבטים שונים בחינוך ברמה הגלובלית והלוקלית.

לצד זה, מגוון העדויות האמפיריות המוצגות מעיד על מורכבות התופעות בחינוך ועל כך שאין תשובה פשוטה וחד־משמעית לשאלות בדבר הצלחתה (או כישלונה) של מדיניות כזו או אחרת. מכאן נגזרים הקושי בצמצום אי־השוויון והמורכבות בעיצוב מדיניות חינוכית המכוונת לקידום הקבוצות החלשות. כדי להתמודד עם אתגר זה, בכל פרק מוצעים כיווני מדיניות ומפורטות לקונות במחקר הישראלי שיש להתעמק בהן. בהקשר זה אפשר להוסיף היבטים שזכו בספר להתייחסות מועטה, אם בכלל, כגון מעורבות הורים ומגזר שלישי, מנהיגות ודרכי ניהול של ארגוני חינוך, או פערים דיגיטליים. דגש רב הושם על החסכים החברתיים, הכלכליים והתרבותיים של הקבוצות החלשות (להבדיל מהמוחלשות) ועל המחסומים שעומדים בפניהן בהשוואה לקבוצה הדומיננטית. כדאי לשקול לתת מקום רב יותר לקולותיהן של אותן קבוצות מוחלשות. זוויות הראייה של קבוצות אלו, שכלפיהן מכוונת מדיניות החינוך, אינן מוצגות כמעט. חשוב לא פחות ללמוד מסיפורי הצלחה; התייחסות כזאת עשויה לאפשר גיבוש מדיניות אותנטית המותאמת לחברה הישראלית המגוונת.

מקורות

אדירקח, אודרי, יעל גרינשטיין וחנה בהק. (2016). מגמות של בידול או שילוב בסביבת המגורים על בסיס מיצב חברתי־כלכלי של התלמידים בבית הספר. בתוך עודד בושריאן (עורך), אי־שוויון וחינוך: קשרים בין גידול כאי־שוויון חברתי־כלכלי לבין שוויון בהזדמנויות ובהישגים בחינוך (עמ' 16-19). היזמה למחקר יישומי בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

ועדת אללוף (2014). דו"ח הועדה למלחמה בעוני. משרד הרווחה.